

MILLIY UYG'ONISH DAVRI QO'QON ADABIY MUHITIDAGI ILMGA DA'VAT ETUVCHI AYRIM TURKUM SHE'RLAR TAHLILI

Sayfiddinova Gulnoza Ulug'bek qizi,
Tayanch doktorant, Alisher Navoiy
nomidagi Toshkent davlat O'zbek tili va
adabiyoti universiteti
mehrsabiya@gmail.com

Annotatsiya: Bu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Qo'qon adabiy muhitida ijod qilgan Furqat, Rojiy, Dilshodi Barnolar ijodidagi ilmga da'vat etuvchi ayrim she'rlar tahlilga tortildi. Bu she'rlarning bugungi kundagi ahamiyati haqida ham so'z bordi.

Kalit so'zlar: Ilm, "Al-Jomi' as-sahih", ozodlik, ilm hosiylati, ma'rifat, madaniyat, kitob, maqol.

Abstract: In this article, some poems calling for science by Furqat, Rojiy, Dilshodi Barnolar, who created in the literary environment of Kokan in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, were analyzed. The importance of these poems today was also discussed.

Key words: Science, "Al-Jami' as-sahih", freedom, nature of knowledge, enlightenment, culture, book, proverb.

Ilmning inson hayotidagi tutgan o'rni beqiyosdir. Qur'oni karim oyatlarida ham "ilm" so'zining 811 o'rinda zikr etilgani, ilm hayotimizning bir qismi, insonning doimiy hamrohi ekanligidan dalolat emasmi. Har bir insonni, u qaysi millat vakili bo'lishidan qat'iy nazar, har bir davrda ilm egallash va uni targ'ib etishga da'vat etiladi. Imom al-Buxoriyning arabchadan Zokirjon Ismoilov tarjimasida asosidagi "Al-Jomi' as-sahih"[1,17.33] to'plamidan o'rin olgan "Ilm kitobi" deb nomlangan bo'limdagi 54 bobda ifodalangan ilm egallash, uni boshqalarga ham o'rgatish, ilm odobi, ilmni yod olish, ilm fazilatlarini haqidagi hadislar ham bilan insonning yuksalishi qayta-qayta keltirib, izohlab o'tilgan. Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodida ham ilm egallashga oid bo'lgan baytlarni juda ko'p o'rinlarni uchratishimiz mumkin:

Ki har ishni qildi odamizod,
Tafakkur birla bildi odamizod[2]

Satrlari ham odamizod qaysi ishga qo'l urmasin, ularning barchasi ilm bilan amalga oshishi ta'kidlab o'tilgan. Darhaqiqat, inson ilm orqali yuksaladi, kamolotga erishadi. Inson yaralgandan beri ilm olishning foydali tomonlari beqiyos ekanligini anglab yetdi. Xususan, Navoiygacha va undan keyingi adabiy davrda ham ilm egallashga da'vat etuvchi satrlar o'zining dolzarbligini yo'qotmadi. Milliy uyg'onish davrining ilk bosqichlarida kishilarni g'urbatdan qutqaruvchi, qaramlikdan ozod qiluvchi yagona najot –bu ilm ekanligi davr ijodkorlarining asarlarida o'zining yaqqol aksini topdi. Bu davrning yirik yozuvchilari Muqimiy, Furqat, Muhyi, Zoriy, Zavqiy, Rojiy, Dilshodi Barn ova Anbar Otin ijodida ilmga da'vat etuvchi she'rlarning

yaralishi, unga oid turkum she'rlarning paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Najot deya e'tirof etilgan limning tarannum etilishi, boshqa davrda yaratilgan ilmga oid she'rlardan alohida ajralib turadi. Sababi shundaki, XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida chor hukumati tomonidan xonlik bo'ysundirilgan. Xalq esa juda ko'p tazyiqlarga uchragani, zob chekkani tarixdan ma'lum. Ocharchilik, adabiy me'rosimizni yo'q qilishga urinishlar, insonlarga ko'rsatilayotgan zulm haddan oshgan edi. Ilmsizlik, ma'naviyatdan uzoqlashish oddiy aholini abgor holga keltirib qo'ydi. Albatta bunday ahvolning guvohi bo'lgan ma'rifatparvar yozuvchilar, sodir bo'layotgan voqealarga jim qarab tura olishmasdi. Har bir hodisaga hozirjavoblik bilan yondashgan yozuvchilarimiz barcha ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarga munosabatlarini o'zlarining qalamlari orqali bildirishadi. Mustamlakachilikka qarshi, ozodlik ruhi barq urib turgan she'rlar maydonga keldi. Eng oliy maqsad –ozodlik bo'lsa, unga eltuvchi yo'l sifatida ilm ko'riladi. Umri davomida ilm egallashning payida bo'lgan, ilmni cheksiz qadrlagan Furqat o'zining "Ilm hosiyati", "Gimnaziya" kabi she'rlari orqali o'z qarashlarini yorqin ifodalaydi.

Ko'ngillarni sururi ilmdandur,

Ko'rar ko'zlarni nuri ilmdandur.

Kerak har ilmdan bo'lmoq xabardor,

Bo'lur har qaysi o'z vaqtida darkor[3,71],

deya barchaga ma'rifat nurlari birdek zarur ekanligini uqtiradi. Ilmni ko'ngillarga rohat bag'ishlovchi, ko'zlarga nur ulashuvchi vosita ekanligini ta'kidlaydi. Ilmdan xabardorlik kishini yuksaltiradi, shu sababli ham inson har qanday ilmdan boxabar bo'lishi hayotiy zarurat ekanligini aytib o'tadi. Keyingi satrlarda esa yana fikrlarini dalillaydi:

Kerak odamg'a qilg'oy ilm hosil,

Jahondan o'tmagay to mahz johil.

Jahon bastu kushodi ilm birla,

Nadur dilni murodi ilm birla[3,71].

Inson hayoti davomida ilmga ehtiyoj sezishi shubhasiz, umrimiz ilm bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Shoir jahonning "bastu kushodi", ya'ni bo'y-u bastining ochilishi, dunyo sirlaridan voqif bo'lishlikning kaliti "ilm birla"dir. "Ilm hosiyati" she'ri orqali anglashilgan shoirning to'lib toshgan fikrlari, bir badiiyat tizginida jilovlanadi. Furqat o'zidan avvalgi zamon bilan, o'zi yashayotgan davrdagi ilmdagi yangilik va yutuqlarni solishtiradi. Ruslar orqali kirib kelayotgan madaniyat va ilmdagi o'zgarishlarga hayratini yashirmaydi. Burungi zamonlarda shohlar qaram xalqining ahvolidan xabar olish maqsadida turli xatlar yozib, xat yetib borib, undan javob olingungacha ancha vaqt yo'qotilga. Ba'zan xatlarga javob kunlab kutilardi. Lekin ilmdagi bir yangilik tufayli bu vaziyat endi qulaylashgani haqida yozadi.

Zihi davroni farxo'nda nishoni,
 Zamon o'ldi o'rusiya zamon.
 ...Necha ish ilm ila bunyod qildi,
 Xususan **telegrom** ijod qildi[3,70].

Xususan Furqatning "Vistavka xususida" she'rida 1890-yil sentabr oyida tashkil etilgan bir namoyishda qatnashganligi va uning tafsilotlari haqida yozadi. Xuddi shu joyda ko'p ixtirolarning guvohi bo'ladi. Har tarafdin kelgan ilm va hunar egalarining mahoratlariga lol qoladi. "Ipak moshinasi birla tegirmon" olamni hayron qoldirganini, najjorlarning ishini osonlashtiruvchi "Bo'lub moshinalar taxta tilarg'a" deya ilm va hunarni ulug'laydi:

Kimikim bo'lsa donishmand-u oqil,
 O'la ilm-u xunarg'a ko'ngli moyil[3,72].

Xususan "Akt majlisi xususida" she'rida ham ilm egallagan kishining martabasi elda ulug' bo'lishi, ilm inson uchun har qachon zarur ekanligini uqtiradi. Elning qadri ham shu ilm bilan o'lchanishi haqida to'xtalib, o'zining ham ilmga e'tiqod qo'yganligi, she'rning so'nggida esa ilmni qorong'u yo'ldagi chiroqqa o'xshatadi. Buo'rinda shoir tashbeh san'atining ajoyib namunasi yaratadi.

Kishikim ilmu fandin boxabardur,
 Xaloyiqqa baqadru mo'tabardur.
 Tiriklikda kishikim qilsa hark or,
 Ani osonlig'ina ilm darkor.
 Jahon ravshan ziyoyi lmdandur,
 Ko'ngul sofi safoyi ilmdandur[3,83].

Bu davrning yana ko'zga ko'ringan vakillaridan biri Rojij edi. Po'latjon domla Qayyumovning "Tazkirayi Qayyumiy" asarida u haqida "Rojij nihoyatda xushxat bo'lub, jaliy qalami ila qait'alar yozar edi. Muammolar yozish va uni qanday bo'lmasin yechishda shuhrati Buxoroga yoyilgan edi"[4,479] deb ta'rif bergan. Ko'rinib turibdiki, Rojij o'z qalamining chinakam sohibi bo'lgan. Ma'lumotlar Rojij VII deya keltiriladi. Bu esa o'zidan oldin ijod qilgan Rojiylardan farqlanib turishi uchun bo'lsa kerak degan xulosaga keldik. U ham ma'rifatparvar va taqvodor inson bo'lgan. Kishining axloqli bo'lmog'i hamda ilm egallashi farz ekanligi xususida so'ylagan. Xususan, o'zbek tilida ilm egallash va axloqqa doir bir masnaviysi bo'lib, u bir yuz betdan ortiq ekanligi faktlarda qayd etilgan. Ilmiy- adabiy, badiiy jihatdan kuchli bo'lgan Rojij ijodida ham ilmga da'vat, bu yo'lda esa albatta, ustoz bo'lishi lozimligiga alohida to'xtalib o'tgan.

Ta'lim olsa har kishi unda qolur,
 Usta yo'q har maqomda yo'rg'alur[4,481].

Bugungi zamonimizda ham bu fikrlar o'zining qiymatini yo'qotmagan. Xalqimiz orasida esa "Ustoz ko'rmagan shogird har maqomga yo'rg'alur" degan maqol juda keng ommalashganligi bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Bo'lmasa ilmi kishining ne deyur, Kim
qozonda bo'lsa cho'michga kelur.

Keltirilgan misrada "Qozonda bori, cho'michga chiqadi" maqoli orqali she'rning badiiyati ochib beriladi. Bu esa, maqollardan har satrda unumli foydalanish qobiliyatiga ega bo'lgan Rojiyning asarlari xalq og'zaki ijodining noyob unsurlari bilan sug'orilganligini anglatadi.

Yoshligidan ma'lum o'lg'ay har na bil,
Kim bahoridin bilingan yaxshi bil.

Rojiy insonning yoshlik paytini bahor fasliga qiyoslaydi va yoshlikda egallangan hunar va ilm uning kelajakda kim ekanligini namoyish etadi. Bu misralardagi mazmundan esa "Bo'ladigan bola boshidan ma'lum" maqolini anglashimiz mumkin.

Davrning demokratik shoralaridan hisoblangan Dilshodi Barno ham "Ro'zg'orim maktabim bo'ldi, Ilm olsun sohibi idrok" deya yozg'iradi. Ilm ozodlikka erishishdagi yagona yechim degan xulosaga keladi. Faqat ilm-u hunar insonlarni qabohatlardan qutqara oladi deydi shoira. Shoira yan bir muxammasida kitobni "ilm o'rgatuvchi ustodim" deb ta'riflaydi.

Har kitob har turli ma'ni bermog'i ta'limidin,
Bir kitob bahs etsa ilm-u ma'rifat ta'rifidin,
O'zgasin so'zin adab ahlig'a qilur taqdiridin,
Har bir olimning kitobi ilmning tavsifidin,
Adl-u insof joriy etgay, hukmi sultondur kitob[5,57].

Ilm egallashda kitobning katta ahamiyatga molik ekanligi yuqoridagi misralarda anglashiladi. "Har kitobni o'qig'anda ma'nisin uqish kerak" deydi shoira. Haqiqatan diqqat bilan o'qilgan kitob orqali ko'p narsalarni o'rganish mumkin. Xususan ilmning bari ana shu kitoblarga jo bo'lgandir.

Ilm egallashni tarannum etuvchi she'rlar har bir davrning dolzarb mavzularidan biridir. Bugungi kunga qadar ham bu mavzu eskirmagan. Bundan keyin ham bu mavzuda she'rlar yozilajak. Chunki har qaysi davlatning shuhrati ilm-ma'rifat, hunar bilan ekanligi barchamizga kundek ravshan. Yuqorida keltirilgan she'riy parchalardan ham ko'rinib turibdiki, "Ilm –inson ziynati"dir. Ilmning mohiyati, uning inson hayotidagi ahamiyati naqadar yuksak darajada ekanligini biz avvalambor hadislar, ilm olish haqidagi maqollar, qolaversa, ijodkorlarning ilm haqidagi asarlari orqali bilishimiz mumkin bo'ladi. Zero, ilm –eng buyuk sharaf. Alloh barchamizning ilmimizni ziyoda qilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imom Ismoil al-Buxoriy. Sahihi Buxoriy.1-jild. –T.,1991. B.17-33
2. Navoiy hikmatlari. Adiblar uz.
3. Sharq klassiklari merosi. “Furqat she’riyatidan”. –T.,1980. B.70,71,72,83
4. Qayyumov P. “Tazkirai Qayyumiy” III jild. –T.,1998. B.479
5. Sharq klassiklari merosi. “Zebunniso, Dilshodi Barno, Anbar Otinlar she’riyatidan”. –T.,1981.B.57